Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

علمی ـ پژوهشی
فصلنامهٔ تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه
سال نوزدهم، شمارهٔ ۷۶ «ویژهٔ پژوهش های حدیثی»، پاییز ۱۴۰۱، ص۱۶۰-۱۷۹

ابتنای اشعار فارسی آیة الله میرزا محمد تقی شیرازی بر قرآن، حدیث و تاریخ معتبر[۱]

عبدالحسین طالعی[۲]

چکیده:

از آیة الله محمد تقی شیرازی اشعار فارسی معدودی بر جای مانده است که با وجود اندک بودن، از قوت شعری برخوردار است. این شعرها اندکی پس از رحلت ایشان همراه با شعرهایی از چند فقیه نامدار دیگر مانند: شیخ محمد حسین اصفهانی، میرزا اسماعیل شیرازی، شیخ فضل الله نوری، میرزا صادق آقا تبریزی منتشر شده و البته برخی از آنها عربی و برخی ملمع (فارسی و عربی) است. در این اشعار که در مدح و رثای اهل بیت علیهم‌السلام است، اشارات جالبی به مضامین آیات و احادیث و متون تاریخی معتبر شده است. در این مقاله بخشی از این اشارات مورد تحقیق قرار گرفته است که اثرپذیری شاعر از قرآن و حدیث و تاریخ را نشان می دهد. نمونه این موارد چنین است: آیهٔ انتم الأعلون، آیهٔ بنیان مرصوص، آیهٔ نور، آیهٔ مباهله، آیهٔ فتلقی آدم، سوره هل اتی. همچنین احادیث و رویدادهایی مانند: تصدق خاتم در رکوع، لیلة المبیت، حدیث غدیر، مقامات پیامبر و اهل بیت و علم و معجزاتشان، وقایع کربلا و مقامات امام عصر و توسل به آن ذوات مقدسه. همچنین اشاره به برخی از عالمان شیعه مانند علامه حلی و میرزا محمد حسن شیرازی.

کلیدواژه: شیرازی، محمد تقی ـ اشعار فارسی؛ اثرپذیری از قرآن؛ اثرپذیری از حدیث؛ اثرپذیری از تاریخ.

---

۱. نسخه عربی این مقاله به همایش بزرگداشت میرزا محمد تقی شیرازی در کربلا (آذر ۱۴۰۱) ارائه شده است.
۲. عضو هیئت علمی دانشگاه قم

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

مقدمه

در این مقاله، ابتناء قصاید مرحوم آیة الله میرزا محمد تقی شیرازی (مشهور به میرزای شیرازی دوم، متوفی ۱۳۳۸ ق.) بر آیات قرآن و احادیث معتبر و تاریخ موثق بررسی می‌شود.

در بارهٔ شخصیت میرزای شیرازی دوم بسیار نوشته‌اند و سیمای چندوجهی او در زمینهٔ فقاهت و جهاد و اخلاق و دیگر شؤون بارها بررسی شده است. بدین جهت نگارنده برای حذر از تکرار مکررات، از آن مطالب صرف نظر می‌کند و در اینجا فقط به گوشه‌ای از یک وجههٔ او ـ که نسبتاً مغفول مانده ـ می‌پردازد. و آن وجههٔ ادبی او در زمینهٔ شعر فارسی است.

باید دانست که برای یک فقیه مجاهد، که زعامت مردم را در یک برههٔ حسّاس تاریخی برعهده دارد، شعر فقط تنوعی در زندگی علمی است نه بیشتر. لذا مرحوم شیرازی را نباید یک شاعر حرفه ای به شمار آورد که فقط به شعر پرداخته است. طبعاً شعرهای اندکی از ایشان برجای مانده که همین نکته یک علت آن است. به هر حال، مبنای این مقاله، قصاید فارسی از میرزای شیرازی است که در مجموعه ای به سال ۱۳۵۶ (یعنی ۱۸ سال پس از رحلت ایشان) به صورت چاپ سنگی منتشر شده است.

بخش اول ـ معرفی کلی قصاید از سه جنبه

یکم. فهرست کلّی قصاید

فهرست عناوین و موضوعات قصاید مورد نظر چنین است:

۱. در موعظه و مدح امیرالمؤمنین علیه‌السلام / ص ۳-۴.

۲. در موعظه و اشاره به مخالفان مقام والای امامت / ص ۴-۵.

۳. در موعظه و مقامات علوی / ص ۵-۹.

۴. مولود النبی صلی‌الله‌علیه‌وآله / ص ۹-۱۲.

۵. ایضاً مولود النبی صلی‌الله‌علیه‌وآله / ص ۱۲-۱۵.

۶. مدح امیرالمؤمنین علیه‌السلام / ص ۱۵-۱۶.

۷. عید غدیر / ص ۱۶-۱۹.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

۸. ولادت امام حسین علیه‌السلام / ص ۱۹-۲۱.
۹. ولادت امام حسین علیه‌السلام (ترکیب بند) / ص ۲۱-۲۶.
۱۰. ولادت امام حسین علیه‌السلام / ص ۲۶-۲۹.
۱۱. ولادت امام حسین علیه‌السلام / ص ۲۹-۳۱
۱۲. ولادت امام حسین علیه‌السلام (مخمس) / ص ۳۱-۳۷.
۱۳. مدح جوادین علیهماالسلام / ص ۳۷-۴۰.
۱۴. ولادت حضرت ولی عصر ارواحنا فداه / ص ۴۰-۴۲.
۱۵. ولادت حضرت ولی عصر ارواحنا فداه / ص ۴۲-۴۴.
۱۶. مرثیهٔ امام مجتبی علیه‌السلام (مستزاد) / ص ۴۴-۴۶.
۱۷. مرثیهٔ حضرت سید الشهدا علیه‌السلام / ص ۴۶-۴۸.
۱۸. مرثیهٔ حضرت سید الشهدا علیه‌السلام (مستزاد) / ص ۴۸-۵۰.
۱۹. مرثیهٔ حضرت ابی الفضل العباس (مستزاد) / ص ۵۰-۵۲.
۲۰. مرثیهٔ حضرت ابی الفضل العباس (مستزاد) / ص ۵۲-۵۳.
۲۱. مرثیهٔ حضرت علی اصغر (مخمس) / ص ۵۳-۵۶.

دوم. قصاید ملمّع فارسی و عربی

با اینکه تمام اشعار این مجموعه به زبان فارسی سروده شده، ولی مانند دیگر شاعران در میان آنها تک بیت‌ها یا مصراع‌هایی به زبان عربی دیده می‌شود. بدین روی می‌توان اشعار ایشان را «ملمّع» دانست. به این نمونه‌ها دقت کنید.

عید عالَم شد الا تا چند بنشینم خموش
صبح روشن شد الا تا چند خوابم در منام
قد تجلّی من ذُری الافلاک نورٌ باهرٌ
خرّ موسی من سنا مرآه قِدماً و استهام
(مجموعه، ص ۴۳)

* * *

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

قائـم آل محمـد مهـدی صاحـب زمـان
وجه حق فیاض مطلـق کهف اول فیض عام
کـم حبـاه الله فضـلاً عـمّ جـدواه الـوری
والحجـی عـن درکـه فـي غمـرة الأوهـام هام
عـادلٌ في الحکـم داعٍ للهـدی محیی العلوم
قائـم بالقسـط کهـف للـوری حامـي الذمام
خیـر خلـق الله عـزّالحـقّ مصبـاح الهـدی
ذخـر کنـزالله عیـن العـدی مشـکوة الظّـلام
عالِـم للسّـرّ و النّجـوی علـیّ ذوالفخـام
کاشـف للضّـرّ و البلـوی عزیـز ذوانتقـام
(مجموعه، ص ۴۳ –۴۴)

* * *

آن حسینی را که پروردی به برچون جان خویش — با دل پردرد و ریش
در میان خاک و خون غلطان نگـرافتـاده بیـن — یاامیـرالمؤمنیـن
رضّ منـه الصّـدر والأضـلاع حـردٌ عـاریة — من بغـاة طاغیـة
بزّمنـه السّیـف والأثواب أیـدی الظالمیـن — یاامیـرالمؤمنیـن
(مجموعه، ص ۴۸)

سوم. اشاره به علمای شیعه

بنـای میرزای شیرازی مدح اهل بیت علیهم‌السلام بوده، ولی درخلال آن گاهی گریزی به ذکر خیربرخی ازعالمـان شیعه زده و ازآنان به خوبی یاد می‌کند. نمونه را، عنایت به این بیتها بسنده است.

***علامه حلی و علامه مجلسی**

پوشـد انـدر حلّه چـون علّامـه ازدانش حلل
باقـرآسـا باقـری در ملـک اصفاهـان شـود
(مجموعه، ص ۹)

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

***میرزا محمد حسن شیرازی**

شهسوار خطّهٔ فضلی برون آید ز فارس
رایت دانش به دستش فارسِ میدان شود
گوی فضل و زهد و تقوا را ستاند از حریف
حق پرستان را چو روز بازیِ چوگان شود

(مجموعه، ص ۹)

* * *

هزار شکر که نفلی ز نسل اطهر او
ز لطف و مهر برایتام، اوست باب امروز

تا آنجا که گوید:

محقّقی که ز سرّ شرایع اسلام
کسی جز او نکند کشف احتجاب امروز

(مجموعه، ص ۱۱ – ۱۲، جمعا ۱۸ بیت)

بخش دوم ـ تأثر ناظم از آیات قرآن

آیت‌الله شیرازی مضمون شماری از آیات قرآن را در اشعار خود به نظم درآورده که به برخی از آنها اشاره می‌شود.

یکم. آیهٔ مباهله

ماجرای مباهله یکی از فرازهای درخشان تاریخ اسلام است که در قرآن نیز به آن توجه داده شده است (سورهٔ آل عمران، ایه ۶۱). بر اساس آن وقتی گفتگوی رسول خدا ﷺ با نصارای نجران به مباهله ختم شد، آن گرامی با چهار تن به مباهله رفت. رسول خدا، حضرت زهرا را به عنوان نسائنا، حسنین را به عنوان ابنائنا و امیرالمؤمنین را به عنوان انفسنا به همراه بردند. مرحوم شیرازی چند بار به این رویداد مهم اشاره می‌کند.

«قل تعالوا» گر تجلی کرد در میدان فخر
انبیا را دست و لب از شرم بر دندان شود

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

رتبهٔ حیدر، اگر از آیهٔ «انفس» فزود
لیک حیدر گر نباشد مصطفی بیجان شود
مصطفی رخ ار نماید مرتضی گردد عیان
مرتضی را گر رسد غم مصطفی گریان شود
بنگرد گر بر نصاری یک دم از روی غضب
حلقهٔ زنّارشان مار شرر افشان شود
دارد آهنگ مصاف آنکه گر فرمان دهد
تار موی هر مسیحی ناوک پیکان شود

(مجموعه، ص ۸)

* * *

نبی به نصّ داورش بخواند نفس اطهرش
ز حسن رأی در برش وزیر و مستشار شد

(مجموعه، ص ۱۹)

* * *

خاتم پیغمبران خود جان عالَم روح پاک
قدر حیدر بس که اندر این چنین تن جان شود
مصطفی گر لب گشاید مرتضی گوید سخن
مرتضی وجد ار نماید مصطفی خندان شود

(مجموعه، ص ۷)

* * *

در مقام ابتهال ار دست را بالا کند
آتش سوزان ز نجران تا فرنگستان شود
بانگ ناقوس از کلیسا نشنود دیگر کسی
خاج و زنّار و صلیب و طیلسان نسیان شود

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

نـام قسّـیس و کشـیش و راهـب و پـاپ کبیر
سـیّم عنقـا و غـول عالـم امـکان شـود
سقف سـرز اسـقف بپاشـد مغز کله از مغان
پـادری از پـا فتـد، ترسـا ز جان ترسـان شـود
عیسـوی این اقتدار ار دید و بر کیشـش بماند
نی عجب کی دل به دنیا بسـته با ایمان شـود
بگـذرد بـر انبیـا بـا آن همـه آیـات قـرن
یک تن از دنیاپرسـتان کس ندید انسـان شود

(مجموعه، ص ۸)

دوم. آیهٔ نور

خداوند متعال در قرآن می‌فرماید:

اللَّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكاةٍ فيها مِصْباحٌ الْمِصْباحُ في زُجاجَةٍ الزُّجاجَةُ كَأَنَّها كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لا شَرْقِيَّةٍ وَ لا غَرْبِيَّةٍ يَكادُ زَيْتُها يُضيءُ وَ لَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نارٌ نُورٌ عَلى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشاءُ وَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ لِلنَّاسِ وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَليم (نور: ۳۵).

برطبق احادیث شیعه و سنی این آیه در بارهٔ اهل بیت علیهم‌السلام است، چنانکه ابن مغازلی در کتاب المناقب: ۳۱۶ حدیث ۳۶۱ (به نقل موسوعة الإمامة ۲: ۱۲-۱۳) و علی بن ابراهیم قمی (تفسیر قمی ۲: ۱۰۳-۱۰۵) چند حدیث به این مضمون روایت کرده‌اند.

میرزای شیرازی به این حقیقت اشاره می‌کند:

نقـش بندد نامـش ار بر سـینه در مشـکوة تن
نـور مصبـاح زجـاج و کسـوهٔ قـرآن شـود

(مجموعه، ص ۷)

سوم. آیهٔ ولایت (تصدق خاتم)

یکی از فرازهای روشن زندگی امیرمؤمنان علیه‌السلام تصدق خاتم در حال رکوع نماز بود که

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

در بارهٔ آن آیه ای مشهور به آیهٔ ولایت نازل شد:

إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذينَ آمَنُوا الَّذينَ يُقيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ راكِعُون (مائده: ۵۵).

مفسران و محدثان شیعه و سنی این رویداد گرامی را به نام امیرالمؤمنین علیه‌السلام ثبت کرده و در بارهٔ نتایج آن سخن گفته اند. در موسوعة الإمامة ۱: ۱۸۷-۲۱۶ حدیث ۳۴۶-۴۱۱ برخی از این روایات را از طریق اهل تسنن از طریق صحابه و تابعین همچون انس بن مالک، ابوذر، جابرانصاری، سلمة بن کهیل، عمار یاسر، عمرو بن عاص و مقداد بن اسود روایت می‌کند. از طریق شیعه نیز سید هاشم بحرانی در تفسیر البرهان ۲: ۳۱۶-۳۱۸ حدیث ۳۱۶۲-۳۱۹۱ روایات چندی آورده است.

میرزای شیرازی در بیت‌های زیر به این حقیقت اشاره‌های لطیفی دارد.

آنکه سائل را عطا فرمود در گاه رکوع
خاتمی کز شرم او بُد مهر رخشان عرق خوی

(مجموعه، ص ۳)

در ولایت، ثانیِ پیغمبرش حق گفت چون
در رکوعش سائلی زانگشت، انگشتر گرفت

(مجموعه، ص ۱۵)

بخواند ربّ اکبرش ولیّ به نصّ محکمش
چو در رکوع خاتمش به راه حق نثار شد

(مجموعه، ص ۱۸)

چهارم. سورهٔ هل أتی

زمانی حسنین علیهماالسلام بیمار شدند. نذر خمسهٔ طیبه برای شفای آنها و نزول آیات سورهٔ انسان پس از سه روز روزه داری و اطعام غذای مختصر خود به مسکین و یتیم و اسیر، در قرآن بازتاب یافت و موضوع رساله ها و کتابهایی مستقل قرار گرفت، مانند رسالهٔ میرزا محمد بن حسن شیروانی عالم شیعه (م ۱۰۹۸) (که متن کامل آن در فصلنامه سفینه

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

شماره ۱ ذی حجه ۱۴۲۴ ص ۱۶۱-۱۷۸ انتشار یافت) و کتاب «زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی» نوشته احمد بن محمد عاصمی دانشمند اهل تسنن (قرن پنجم) در این زمینه نوشته شد.

روایات منابع اهل تسنن از طریق عبدالله بن عباس و زید بن ارقم و دیگر صحابه و تابعین در موسوعة الإمامة ۲: ۳۵۹-۳۹۷ حدیث ۱۸۱۵-۱۸۴۸ و منابع شیعی در تفسیر البرهان ۵: ۵۴۶-۵۵۴ حدیث ۱۱۲۶۹-۱۱۲۸۲ روایت شده است.

میرزا محمد تقی شیرازی به این فضیلت اهل بیت چنین اشاره می‌کند:

شها تویی که جز خدا نشایدت کند ثنا
ز مدحت تو هل أتی یکی ز صدهزار شد

(مجموعه، ص ۱۹)

پنجم. آیات سوره طه

خداوند سبحان در بارهٔ حضرت موسی علیه‌السلام خبر می‌دهد که دست به دعا برداشت تا برادرش حضرت هارون علیه‌السلام را وزیر و یاور و پشتیبان او قرار دهد. خداوند این خواسته را اجابت فرمود و در آیات ۲۵ تا ۳۵ سورهٔ طه از این حقیقت خبر داد.

احادیثی در منابع تسنن از طریق اسماء بنت عمیس، ابوذر، عبدالله بن عباس، و مأمون عباسی روایت شده که رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله چنین شؤونی را برای حضرت علی مرتضی علیه‌السلام از خداوند خواست و خداوند دعای حضرتش را مستجاب فرمود. بخشی از این روایات در موسوعة الإمامة ۱: ۴۰۸-۴۱۵ حدیث ۸۸۶-۸۹۴ نقل شده است. میرزا محمد قمی مشهدی مفسر شیعی نیز در تفسیر کنز الدقائق ۸: ۳۰۵-۳۰۹ چندین حدیث در این زمینه روایت می‌کند.

اشارهٔ میرزای شیرازی تنها به یکی از این جنبه‌ها (برادری امیرالمؤمنین با رسول خدا) است، آنجا که می‌گوید:

به امر حق برادرش ولیّ عهد و یاورش
وصیّ و زوج دخترش ز فضل بیشمار شد

(مجموعه، ص ۱۹)

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

ششم. لیلة المبیت

زمانی که مشرکان مکه برای قتل رسول خدا هم پیمان شدند، قرآن از این ماجرا و حفظ جان پیامبر خبر داد:

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَ يَمْكُرُونَ وَ يَمْكُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرين (انفال: ۳۰).

آن رسول گرامی به امر الهی از مکه به سوی مدینه هجرت گزید و امیرالمؤمنین علیه‌السلام به جای حضرتش در بستر او آرمید. خداوند سبحان در قرآن از این جانفشانی ـ که به نام لیلة المبیت شهرت یافت ـ چنین خبر داد:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْري نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِباد (البقرة: ۲۰۷).

این فضیلت آشکار در منابع اهل تسنن از طریق صحابه و تابعین همچون ابوسعید خدری، عکرمه، سدّی، زهری، قتاده و عبدالله بن عباس روایت شده که برخی از روایات آن در موسوعة الإمامة ۱: ۱۱۲ - ۱۱۶ حدیث ۲۰۴-۲۱۱ و ۱: ۲۴۳-۲۴۹ حدیث ۴۶۹-۴۷۴ نقل شده است. علامه محمد باقر مجلسی محدث شیعی نیز در موسوعهٔ بحار الانوار ۱۹: ۲۸-۱۰۳ به تفصیل، مستندات این ایثار را ارائه کرده است.

شیرازی با اشاره به این جهاد عظیم علوی می‌سراید:

بر فراش مصطفی خوابید و گشتش جان نثار
آفرین گویش به جان شد داور قیوم حیّ

(مجموعه، ص ۳)

شهانشهی که کرد جا به جایگاه مصطفی
به صدق و راستی فدا از آن بزرگوار شد

(مجموعه، ص ۱۸)

هفتم. انتم الأعلون

خدای متعال در کلامی نویدبخش خطاب به مؤمنان، آنان را «برتر از دیگران» می‌داند، البته به شرطی که حریم ایمان را پاس دارند:

وَلا تَهِنُوا وَلا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنين (آل عمران: ۱۳۹).

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

اینک در این بیت، میرزا محمد تقی شیرازی به نوعی آیهٔ یادشده را تفسیر می‌کند و معنای ایمان در آیه را قبول ولایت امیرالمؤمنین علیه‌السلام می‌داند، چنانکه مضمون احادیث فراوان با تواتر مضمونی است.

«انتم الأعلون» آید دوستانش را خطاب
از حریم قدس تا باشد ندا را لفظ «أیّ»

(مجموعه، ص ۴)

هشتم. توسّل حضرت آدم

زمانی که حضرت آدم علی نبینا و آله و علیه‌السلام درخواست خود را به درگاه الهی عرضه کرد، خداوند سبحان کلماتی را به او آموخت تا با توسّل به آنها به خواسته اش برسد. و از این حقیقت در قرآن بدین گونه خبر داد:

فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِماتٍ فَتابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحيم (البقرة: ۳۷).

بر اساس روایات متعدد از طریق فریقین، این کلمات، نامهای گرامی خمسهٔ طیّبه بوده‌اند؛ چنانکه برخی از محدثان و مفسران اهل تسنن از طریق ابن عباس و دیگران نقل کرده اند. (موسوعة الإمامة ۱: ۱۰۲-۱۰۵ حدیث ۱۸۵-۱۹۰). علامه مجلسی نیز در بحارالانوار ۱۱: ۹۷-۲۸۵ چندین حدیث از طریق محدثان شیعه در این زمینه نقل می‌کند.

میرزای شیرازی مضمون این احادیث را بدین سان به نظم می‌کشد:

«تلقّیِ کلمات» از برای آدم ساخت
به رأی عین، عیان نکتهٔ «فتاب» امروز
به صدهزار بیان از «تلقّیِ کلمات»
برآدم است عیان نکتهٔ «فتاب» امروز

(مجموعه، ص ۱۰)

نهم. انی اعلم ما لا تعلمون

وقتی خداوند سبحان برای آغاز خلقت با ملائک سخن گفت، ملائک دربارهٔ آفریدگانی سخن گفتند که در زمین فساد و خون ریزی می‌کردند. خداوند در پاسخ به آنها فرمود:

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

«اِنّیٓ اَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ». (البقرة: ۳۰). شیرازی در تفسیر این آیه آن را مرتبط با قبول ولایت امیرالمؤمنین علیه اسلام می‌داند و در این زمینه می‌سراید:

لسان حکمت حق اعتراض شیطان را
به امر سجدهٔ آدم دهد جواب امروز
سزد به تربت آدم همی برد شیطان
به قدر جرم و گنه سجده بی حساب امروز

(مجموعه، ص ۱۱)

دهم. رسالت جهانی رسول خدا

خدای جلّ جلاله حیطهٔ رسالت رسول خاتم را تمام آفریدگان خود می‌داند. می‌فرماید:

تَبارَكَ الَّذي نَزَّلَ الْفُرْقانَ عَلى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعالَمينَ نَذيراً (الفرقان: ۱)

شیرازی این حیطهٔ گسترده را برای ولایت امیرالمؤمنین علیه‌السلام نیز می‌داند، چنانکه احادیث فراوان بر این حقیقت گواه است.

تمام جنّ و بشر راست فرض طاعت او
به حکم حضرت حق طوق بر رقاب امروز

(مجموعه، ص ۱۱)

یازدهم. صراط مستقیم

خداوند جلّ جلاله صراط مستقیم هدایت را به بشر شناسانده و او را به پیمودن آن راه فراخوانده است. در قرآن می‌فرماید:

وَأَنَّ هذا صِراطي مُسْتَقيماً فَاتَّبِعُوهُ وَلا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبيلِهِ ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُون (الأنعام: ۱۵۳).

این مطلب تا آنجا اهمیت دارد که در سورهٔ حمد که هر مسلمانی دستکم ده بار در هر روز می‌خواند، از خداوند تعالی می‌خواهیم که ما را بر این صراط مستقیم، استوار بدارد:

اهْدِنَا الصِّراطَ الْمُسْتَقيم (الفاتحة: ۶).

محدث بزرگ شیعی شیخ صدوق در زمینهٔ تأویل صراط مستقیم به امیرالمؤمنین علیه‌السلام

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

نُه حدیث (معانی الأخبار: ۳۲-۳۷) روایت کرده، چنانکه حسکانی روایاتی نقل کرده است. (شواهد التنزیل ۱: ۷۴-۸۵). نیز به ارجاعاتی که در موسوعة الإمامة ۱: ۹۸ آورده است، رجوع شود.

شیرازی در این زمینه می‌سراید:

دلیل راه شد به دین، صراط حقّ و داد و دین
فنای عمر مشرکین، چو برق و کشتزار شد

(مجموعه، ص ۱۹)

بخش سوم ـ شؤون و مقامات خاتم الانبیاء ﷺ

مرحوم شیرازی به مقامات خاتم الانبیاء ﷺ توجه می‌دهد که چند نمونه آن در پی می‌آید.

یکم. جامع فضائل نبوی

فضائل حضرت خاتم الانبیاء بیش از آن است که در یک مقاله بلکه دهها نوشتار بگنجد. بزرگ مردی آسمانی و الهی که تمام قرآن توصیف مقامات اوست چگونه در قلم نارسای ما بگنجد؟

بدین روی به همین اعتراف خود به عجز از توصیف حضرتش بسنده می‌شود. و تنها اشاره می‌کنیم که میرزای شیرازی در بیتهایی استوار کوشیده است تا بخشهایی از این فضائل را باز گوید. از جمله بیت‌هایی که در پی می‌آید.

احمد و محمود ابوالقاسم محمد آنکه حق
بر جمیع بندگانش بهتر و سرور گرفت
غایة المقصود از ایجاد عالَم شد پدید
عالَم هستی ز نورش روح در پیکر گرفت
سرور مطلق ولیّ حقّ علیّ مرتضی
خویش را با آن همه فرّ، بندهٔ این در گرفت

(مجموعه، ص ۱۳)

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

دوم. معجزات نبوی

معجزات نبوی فصلی درخشان در تاریخ هدایت حضرتش بلکه در تاریخ پربرگ و بار نبوت است. برخی از بزرگان این معجزات را بیش از چهار هزار دانسته است. هریک از بزرگان به قدر استطاعت و توفیق، برخی از این معجزات را یاد کرده اند، از جمله میرزای شیرازی که در ضمن ابیات خود می سراید:

در کفَش حصباء ذکر حضرت داور نمود
وز فراقش جذع را در جسم و جان آذر گرفت

(مجموعه، ص ۱۴)

سوم. برتری رسول خاتم بر انبیای گذشته

خداوند متعال برخی از پیامبران را بر بعضی دیگر برتری داده و به صراحت در قرآن می فرماید:

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلى بَعْض (البقرة: ۲۵۳).

این نکته مورد اجماع امت اسلام است که مقام خاتم الانبیاء از تمام پیامبران پیشین بالاتر است و گرچه در شمار ترتیب، آخرین است؛ ولی در رتبه درجهٔ نخستین را واجد است. میرزای شیرازی این حقیقت را بدین سان باز می‌گوید:

آدم از او شد صفیّ و نوح، از او شد نجیّ
زو خلیل الله ز خلّت جای در آذر گرفت
خلعت روح اللهی عیس ز او در بر گرفت
تاج «قرّبنا» کلیم الله از او بر سر گرفت
عالِم اسرار پنهان گشت هر پیغمبری
از بحار رحمت او غرفه ای چون بر گرفت

(مجموعه، ص ۱۴)

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

بخش چهارم ـ برخی از فضائل علوی برمبنای حدیث و تاریخ معتبر

یکم. رویداد غدیر

رویداد مهم غدیرشناخته شده تر از آن است که نیازی به توضیح داشته باشد. آن سفر تاریخی با مقدمات و مقارنات خاصّ خود، از تجمع سه روزهٔ مسلمانان در بیابان جحفه، خطبهٔ سرنوشت ساز پیامبر، بیعت فرد فردِ مردم از مرد و زن و... افزون بر نقش اساسی آن در تعیین مسیر امت تا قیام قیامت، چنان است که صدها کتاب در باره آن نوشته اند. (بنگرید: انصاری زنجانی، غدیر در آیینهٔ کتاب، قم: دلیل ما؛ الغدیر فی التراث الإسلامي، سید عبدالعزیز طباطبائی).

آیت الله شیرازی گزارشی نسبتاً مفصل در این مورد آورده است، شامل سفر پیامبر، خطبهٔ حضرتش، برخی برخوردهای منافقانه با امیرالمؤمنین علیه‌السلام و... که گزیده ای از آن در پی می آید.

به رغم انف حاسدین به جای ختم مرسلین
علی امیر مؤمنین به امر کردگار شد
به روز عید محترم چو در غدیر خم عَلَم
به دست سید امم علی ذوالفخار شد
بگفت این چنین نبی که هر که را منم ولیّ
به جای من بر او علی امیر و شهریار شد
بدار دوست ای خدا هر آنکه داردش ولا
نمای لعن هر که را به او ستم گسار شد
تمام شرع مرسلین کمال دین مؤمنین
به نصّ مصحف مبین از این خجسته کار شد
شدند خیل دوستان به عیش و وجد توأمان
به قلب و جان دشمنان ز نار غم شرار شد

(مجموعه، ص ۱۸)

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

دوم. فتح خیبر

یکی از صحنه‌های شکوهمند تاریخ اسلام، فتح خیبر است که خداوند متعال به دست باکفایت امیرمؤمنان علیه‌السلام مقدر ساخت و یهودیان را به شکست سختی کشاند. بازتاب این رویداد مهم در شعر میرزای شیرازی چنین است:

ضربتی بر فرق مرحب زد که قطب ارض را
لطمه اش درّید و جبرائیل را شهپر گرفت

(مجموعه، ص ۱۵)

سوم. تزویج حضرات صدیق و صدیقه علیهما‌السلام به امر الهی

در اخبار معتبر مربوط به تزویج حضرت صدیقه با امیرالمؤمنین علیهما‌السلام روایت شده که این تزویج به امر الهی انجام شده است. علامه مجلسی برخی از این احادیث را روایت کرده است. (بحارالانوار ۴۳: ۹۲-۱۴۵).

شیرازی با اشاره به این مضامین می‌نویسد:

آن شهنشاهی که ذات حق که در تزویج او
خواستگاری کرد و از ختم رسا دختر گرفت
بزم این عیش مبارک را زمین لایق نبود
بزم عیشی جانفزا در عالَم دیگر گرفت
بزم آرای دو عالَم خطبهٔ این عقد را
خود ادا فرمود و در عرش علا محضر گرفت

(مجموعه، ص ۱۶)

چهارم. بت شکنی در فتح مکه

پس از فتح مکه وقتی رسول خدا وارد مسجد الحرام شد، برای شکستن بتها امیرالمؤمنین علیه‌السلام را بر دوش خود نشاند. این امتیاز را محدثان و مورخان فریقین نقل کرده و معتبر دانسته اند. برخی از گزارش‌های مورخان اهل تسنن در موسوعة الإمامة ۹: ۳۵ –۳۹

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

و بخشی از گزارش‌های مورخان شیعه در بحارالانوار ۳۸: ۷۰ –۹۰ نقل شده است. شیرازی در این زمینه می‌سراید:

شهی که برفراشت پا به دوش ختم انبیا
ز فیض دست او فنا ز شرک پود و تار شد

(مجموعه، ص ۱۸)

پنجم. فضیلت حضرت امیر بر پیامبران گذشته بجز خاتم النبیین

ادلّهٔ چندی در منابع گرانسنگ شیعی ذکر شده که بر اساس آنها حضرت امیرالمؤمنین بر پیامبران گذشته بجز خاتم النبیین برتری دارد. این حقیقت ریشه در قرآن دارد. خدای جلت عظمته می‌فرماید:

وَسْئَلْ مَنْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنا (الزخرف: ۴۵).

ذیل این آیه از طریق فریقین (بنگرید: موسوعة الإمامة ۲: ۲۳۶-۲۳۸؛ الیقین، ابن طاووس، ص ۲۹۴-۲۹۵ و ۴۰۵-۴۰۶ باب ۱۰۵ و ۱۴۶) این برتری روایت شده است. این آموزه در شعر آیت الله شیرازی بدین سان بازتاب یافته است:

کشتی نوح نجات از همّت و اقبال او
صدر و سکّان و شراع و عرشه و لنگر گرفت
حضرت عیسی ز فیضش مرده‌ها احیا نمود
خضر در ظلمت ز نور مهر او رهبر گرفت
حضرت موسی ز فیض نور کوه طور او
دست بیضا کرد و از چوب عصا اژدر گرفت

(مجموعه، ص ۱۵)

ششم. امیرالمؤمنین قسیم النار و الجنّة

یکی از استوارترین آموزه‌های سنت نبوی آن است که امیرالمؤمنین، قسیم النار و الجنّة است. بر این حقیقت احادیث اهل تسنن (موسوعة الإمامة ۲۰: ۴۴۸-۴۶۲ حدیث ۲۳۷۲۵-۲۳۷۶۲) و احادیث شیعه (بحار الانوار ۳۹: ۱۹۳-۲۱۱) گواهی می‌دهد. اینک گزارش منظوم

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

میرزای شیرازی از این مطلب را می‌خوانیم:

بیـان رمـزیـا و سـین مـلاذ و حصـن مؤمنین
به روز حشـر و یوم دین قسـیم خلد و نار شـد

(مجموعه، ص ۱۹)

بخش پنجم ـ واگویهٔ ناظم

در این بخش دو نمونه از واگویهٔ شاعر با اهل بیت یاد می‌شود.

یکم. توسل به اهل بیت

بیشتر شاعران پس از بیان فضائل نورانی رسول خدا و ائمهٔ هدی علیه و علیهم السلام دست توسل به آن گرامیان دراز کرده اند تا به مفاد آیهٔ شریفهٔ قرآن عمل کرده باشند که فرمود:

یا أَیُّهَا الَّذینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَیْهِ الْوَسیلَةَ (المائدة: ۳۵).

میرزای شیرازی نیز در جهت امتثال امر الهی توسل خود به این بزرگواران را در قالب این واژه‌ها بیان می‌دارد:

شـها تویـی کـه از کـرم نظیر جـود توسـت یمّ
ز کـفّ کافیِ تـونـم، محیـط بـی کنار شـد
بـه حال این شکسـته دل، ز مرحمت عنایتی
که جـرم و حسـرتش فـزون ز حدّ اعتذار شـد
تنـش ضعیـف و ناتوان دلـش بـه درد توأمان
سرشـک حسـرتش روان ز دیـده بر عذار شـد
بـه هـم شکسـته بـال او، ز غم فسـرده حال او
بـه عرصـهٔ خیـال او نـه جز تو مسـتجار شـد

(مجموعه، ص ۱۹)

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

دوم. استنهاض بالحجة

استنهاض بالحجة یکی از ویژگی‌های شعری شاعران عراق است، خصوصاً عالِمان دین که دربارهٔ اهل بیت سروده اند. البته این ویژگی به نوعی در شعرشاعران جاهلی بوده است، ولی در اشعار اهل بیتی، نمودی بارز دارد. این ویژگی با توجه شاعر در پایان شعرش به حضرت ولی عصر ارواحنا فداه شکل می‌گیرد. شاعر به آن گرامی به عنوان منتقم اهل بیت توجه می‌کند و انتقام گرفتن ستمهای وارده بر اهل بیت را از حضرتش می‌خواهد. این ویژگی در اشعار عالِمانی همچون سید ابراهیم بحرالعلوم (۱۲۴۸-۱۳۱۸)، سید محمد مهدی بحرالعلوم (۱۱۵۵-۱۲۱۲) سید مهدی حلّی (۱۲۲۲-۱۲۸۹) و ... وجود دارد و تحلیل شده است. (العوادی، حسن هادی مجید. قصائد الاستنهاض بالامام الحجة عجل الله تعالی فرجه الشریف في الشعر العراقي. کربلاء: العتبة الحسینیة، ۱۴۳۴/۲۰۱۳).

این ویژگی در شعر آیة الله شیرازی نیز به چشم می‌خورد.

ما به جای اشک، خون ز دیده‌ها
گر روان کنیم در غمش رواست
ای امام عصر! تا کی انتظار؟
زآستین غیب، دست حق برآر
بر کش از نیام تیغ آبدار
شرع مُختفی کفر بر ملاست

(مجموعه، ص ۴۸)

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

سال نوزدهم، شمارهٔ ۷۶، پاییز ۱۴۰۱

مصادر

قرآن کریم

*بحارالانوار، محمد باقرالمجلسي، بيروت: دار إحياء التراث العربي، ۱۴۰۳.

*البرهان في تفسيرالقرآن، سيد هاشم بحراني، قم: مؤسسة البعثة، ۱۳۷۴ ش.

*تفسيرالقمي، علی بن إبراهيم القمي، قم: دارالكتاب، ۱۴۰۴.

*رسالة في سورة هل أتى، محمد بن حسن شيرواني، فصلنامه سفينه، شماره۱ ذيحجه ۱۴۲۴ ص۱۶۱ –۱۷۸

*زين الفتى فی تفسيرسورة هل أتى، احمد بن محمد عاصمی.

*شواهد التنزيل، عبيدالله الحسكاني، طهران: مجمع إحياء الثقافة الإسلامية، ۱۴۱۱.

*غدیردرآیینهٔ کتاب، اسماعيل أنصاري زنجانی. قم: دلیل ما.

*الغدیرفي التراث الإسلامي، سيد عبدالعزيزالطباطبائی.

*قصائد الاستنهاض بالامام الحجة عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف في الشعرالعراقي. حسن هادی مجيد العوادی . كربلاء: العتبة الحسينية، ۱۴۳۴/۲۰۱۳).

*كنزالدقائق، ميرزا محمد قمی مشهدی، طهران: وزارة الإرشاد، ۱۳۶۸ ش.

*معانی الأخبار، محمد بن علی الصدوق، قم: إسلامي، ۱۴۰۳.

*مجموعه قصاید و مراثی اهل بیت علیهم‌السلام، میرزا محمد تقی شیرازی و دیگرعالمان شیعه، چاپ سنگی، محرم ۱۳۵۶.

*موسوعة الإمامة في نصوص أهل السنّة، باهتمام: السيد محمود المرعشی النجفي و محمد إسفنديارى، قم: صحيفه خرد و مكتبة آية الله المرعشي، ۱۴۳۰ / ۲۰۰۹.

*اليقين، علی ابن طاووس، قم: دارالكتاب، ۱۴۱۳.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-08]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.10.1]